

Հին Գ. Կրթութիւն.

Կառաջարկենք «Արարատի» ընթերցողներին Ֆրանսիայի հռչակաւոր պ. Լըգուլէի այս հիանալի յօդուածի թարգմանութիւնը, որ կյուսանք պիտի ուսումնասիրեն մանաւանդ մեր մասնագէտ մանկավարժներն: Թող այս յօդուածը ուշադրութեամբ կարդան նորա եւս, որոնք առանց մի առարկայ ուսումնասիրելու կայնգեն շատ անգամ թէ ֆրանսական ազգը ճշմարիտ կրօնական դպացմունք չունի: Այսպիսի յօդուածը ֆրանսական լրագիրներէ մէջ ուշադրութեան արժանի երեւոյթ կկազմէ, — ուստի Հայերիս մէջ հարկաւ ամեն դպրոցասէրներէ ուշք պիտի գրաւէ: Պ. Լըգուլէն այս ճառը կարդաց Մօնթ վարժարանի մէջ պարգեւաբաշխութեան օրը: Սա կարող է նորա «Հայեր» և «Մանկներ» 19 Դար»-ի հեղինակութեան մի նոր եւ գեղեցիկ գլուխ համարել: Պ. Լըգուլէն շատ յօդուածներ հրատարակած ունի ընտանիքի մասին բազմահամբաւ «Տան» լրագրի մէջ, որտեղ տպւած էր սոյն այս յօդուածն եւս:

Խմբ.

Տիկիւններ եւ Պարոններ.

Ամենայն յառաջագիմութիւն հակաակորդներին կհանդիպի, ամենայն յաջողութիւն թշնամիներին կհանդիպի: Ի՞նչպէս պատասխանելու է թէ մինին եւ թէ միւսներին: Նորանոր յաջողութիւններով եւ նորանոր յառաջագիմութիւններով, Ահա Մօնթ վարժարանը

րանը չափազանց յաջողակ է, ուստի ենթարկւած է յարձակմունքին: Տեսնենք ուրեմն թէ ինչ կգտնեն նորա մէջ նախատելի եւ մենք պիտի իմանանք յետոյ թէ ինչ քայլեր կարող է նա անել դէպի յառաջ:

Նորա հակաակորդներն երկու տեսակ են. ոմանք կմեղադրեն նորան նիւթակահուլութեան համար, եւ ոմանք շառլատանութեան համար: Նիւթակահուլութիւնն այն յարմարաւոր բառերից է, ինչպէս ընկերավարութիւն (սօսիալիզմ), հասարակավարութիւն (կօմունիզմ), արմատականութիւն (րադիկալիզմ), որ կձգեն հակաակորդներէ երեսին իբրեւ արջասպ, նոցա անճոռնացնելու համար, այն բամբասանքներից մին է, որի մասին կասէ Մօլիէրը, թէ երկնքի անունով վարագուրովելով, կսպանէ մարդիկներին սրբազան սրով:

Բայց ի՞նչ պատճառով է, պիտի ասէք ինձ, նիւթակահուլութեան մեղադրանքը: Ի՞նչի վերա կհիմնվի սա: Ի՞նչ է սորա առիթը: Առիթը նախ այն է, որ Մօնթ վարժարանի հիմնադիրը բազմաբուստեան (պօլիտէխնիկեան) ուսումնարանից է դուրս եկել . . . Գիտութիւնը Գալիլէից սկսած եղած է միշտ կարծիքական բան մի տեսակ գլուխների համար: Յետոյ առաւելապէս այն է առիթը, որ վարժարանի վարչութեան խորհուրդը կմիաւորէ իւր մէջ կաթոլիկների հետ, բողոքականներին, իօրայէլացիներին, իմաստասէրներին: Այս պատճառը ձեզ օտարոտի կերեւի, սակայն նոր չէ սա: Աշ-



խարհից երբէք չեն պակասել այն մարդիկ, որոնք կնայեն կրօնին իբրեւ իւրեանց անձնական գործին, կնայեն Աստուծուն իբրեւ իւրեանց շահերին ծառայողին եւ կքարոզեն: որ Աստուծուն հաւատարմ միակ եղանակը նոցա հաւատաւն է:

Բարեբաղդաւար Աւետարանը հեռու չէ նոցա պատասխանելու եւ ահա նոյն ինքն Քրիստոսի բերանից դուրս են եկել այս բառերը. «Վ՛մ հօր սան մէջ շատ օթեւաններ կան»:

Ես չեմ կամենայ Մօնթ վարժարանի վերաբերմամբ, նորա իբրեւ գաղանի նիւթականութիւն ուրիշ կերպով արգարացնել: Խղճմանքի ազատութիւնը, որ նոյն ինքն կրօնի գրքի մէջ հաստատուած է, կապացուցանէ, որ կրօնական միտքը կարող է դանազան ձեւեր ունենալ: Շատ պէտք աւելացնելու, որ հնարաւոր չէ ոչինչ կրթութիւն առանց կրօնական մտքերի: Իմ կողմից ես չեմ վախենայ ասելուց, որ եթէ ես անշուշտ ստիպված լինէի ընտրելու մի մանուկի համար աղօթել իմանալուց եւ կարող իմանալուց մին, ես կասէի. թող նա իմանայ աղօթել, որովհետեւ աղօթել կնշանակէ կարգաւ ամեն գրքերից ամենագեղեցիկ գիրքը, կարգաւ նորա ճակատի վերա, որտեղից կծագէ ամենայն լոյս, ամենայն արդարութիւն եւ ամենայն բարութիւն: Բայց մենք ստիպված չենք երկուսից մին ընտրել եւ ի հերքումն Մօնթ վարժարանի հիմնադրի կարծիւմ սկզբնական արատաւորութեան, նորա ուսուցիչներն եւ աշակերտները

պիտի ապացուցանեն, ինչպէս ասաց Բէկօնը, որ եթէ սակաւիկ գիտութիւնը կհեռացնէ Աստուծուց, շատ գիտութիւնը կմոտեցնէ Աստուծուն:

Շաւառանութեան մեղադրանքը ոչինչ ուրիշ հիմն չէ կարող ունենալ բաց ի վարժարանի պրօգրամից: Արդ՝ ճիշդ այս պրօգրամն է, որ ինձ նոյն վարժարանի այսչափ հաստատումիս կուսակից դարձրեց: Նորա համար արգեօք, որ ես գտայ աւելի բարեկեցութիւն, աւելի օգ, աւելի ընդարձակութիւն, սակաւութիւն աշակերտներով գոտարաններ, աւելի իմաստուն զբօսանքներ, աշխատութեան օրեր պակաս ծանրաբեռնված: Այո, իհարկէ այս ամենն հաշւի կառնէի գաղափարս կազմելիս, որովհետեւ ես չեմ կարողանայ հասկանալ, որ օրէնք լինէր մանուկների աշխատութիւնը չափաւորելու համար գործարանների մէջ եւ չլինէր նոյնպիսի մի օրէնք վարժարանների համար, որ իրաւ մարդիկ վախենային մարմինները գոսացնելուց եւ չօրոտափէին միտքը գոսացնելուց կամ բթացնելուց: Բայց իմ զգացմունքս առաւել նշանաւոր պատճառի վերա են հիմնված. ինձ առաւելապէս հիացրեց եւ զմայլացրեց պ. Պօղառի յօրինած պրօգրամի մէջ նորա յարմարումն մանկութեան մտաւոր զարգացման օրէնքների հետ:

Բոլոր աստղերը երկնքի մէջ միանգամից չեն երեւի, մի թուփի բոլոր ծաղիկները միասին չեն ծաղկի միեւնոյն ճիւղի վերա, նոքա կըռնեն հեղհետեւ իւրեանց ժամին: Արեւնոյն է



եւ զանազան մտաւոր ընդունակութիւնների վերաբերմամբ: Այս ընդունակութիւնները կձեռնարկեն մանուկի մրտաքի մէջ նոյնպէս, ինչպէս նորա անդամներ եւ գործարաններ կգարգանան նորա մօր արգանդի մէջ մին միւսից յետոյ: Արդ ի՞նչ կարգով կձեռնարկեն նորա: Վերացական ընդունակութիւններն են յառաջ երեւում արդեօք թէ զգայարաններից կախումն ունեցողները: Իհարկէ զգայարանական ընդունակութիւնները: Եւ զգայարաններից սրն է է այն զգայարանը, որի զարգացումն յառաջընթաց է եւ կիշխէ բոլոր միւսներին: Աչքերը: Մանուկը ամբողջապէս աչք է: Մանուկը տեսութեան անօրինակ մի ոյժ ունի: Մենք կոյրեր ենք նորա առաջ: Մտէք ձեր որդու հետ մի սենեակի մի արուեստանոց, մի պալատ եւ դուրս գալիս հարցրէք նորան. դուք զարհուրած պիտի մնաք թէ ինչեր տեսած է նա: Մի հայեացքով միայն նա ցուցակ կաղմած կլինի կարասիքի, պատերի, ճարտարապետական կամ արուեստական իրերի: Իւրաքանչիւր մասնաւոր վարպետը չէր կարող նոյնչափ շուտ ցուցակագրել: Բոլոր մանուկները գործակալ գնահատողներ են ծնված: Ուստի Մօնթ վարժարանի պրօֆրամը նախ գործակալ - գնահատողներ կմեծացնէ մանուկներին: Մանուկների այնտեղ ստացած առաջին կրթութիւնը աչքերի եւ աչքերի միջնորդութեամբ ստացած կրթութիւնն է: Նոցա առաջին դասերը արտաքին, գործածական իրերի վերա են: Զգայարանական ուսման դասեր են:

Սա արդարեւ մեծ յառաջագիմութիւն է: Բայց այս յառաջագիմութիւնը արտադրեց մի ուրիշն, առաւել նշանաւորը պուցէ: Այս առաջին նորաձեւութենից ծագեց մի երկրորդն, դեռ եւս առաւել համարձակ նորաձեւութիւնը: Արդարեւ ի՞նչպէս եւ որո՞նց միջնորդութեամբ աւանդելու է այս նոր դասերը մանուկներին: Սովորական ուսուցիչները յարմար չեն ամենեւին սորա համար: Նոցա ուսուցանելու սովորութիւնները հակառակ են սորան, նոցա ինքնասիրութիւնն անգամ արգելք է սորան: Նա, ով կարող է սովորեցնել լատիներէն եւ յունարէն, նա ով քսան տարուց աւելի վարժված է լուծելու քերականական եւ բանասիրական խնդիրներ, փոքր ինչ նուազութիւն կհամարէր նիւթական իրերի գործածութիւն եւ բնաւորութիւն մեկնելը: Հարկաւոր են նոր ուսուցիչներ այս նոր կրթութեան համար: Այն ժամանակն ահա պիտի գառը մտաբերեց մի կնոջ, որ հնարած է իրերի (իրական) դասեր. կանայք միայն կարող էին իրերի դասեր տալ: Նա ասաց, որ կանանց խելքը, որ մերի չափ փիլիսոփայական չէ եւ որ աւելի պարապած է իրողութիւններով քան թէ իրականութեամբ, նոյն այս պատճառով այս գործնական դասաւանդութեան կոչումն ունի, եւ այնուհետեւ նա վստահութիւն եւ պատիւ ունեցաւ ուսուցչուհիներ հրաւիրելու կանանց իւր վարժարանի մէջ: Բոլոր առաջին դասարանները նոցա են յանձնված, բոլոր փոքր մանուկները



նոցա ձեռին են: Պէտք է ասել բարձրաձայն, որ այս յառաջագիմնութիւնը յեղափոխութենից պակաս բան չէ, ամենաբազմաթիւ ամենապտղաբեր մի յեղափոխութիւն, Բանալ այս վարժարանի դռները կանանց առաջ, սա միւսն ոչինչ էր թէ այնտեղ մոցնել նոր եւ ամենակարող մի տարր—«էջ: Քաւ լիցի, որ ես մեղադրեմ մեր համալսարանական ուսուցիչներին իբր թէ նոքա իւրեանց աշակերտներին չեն սիրում: հազարաւոր օրինակներ կ'իկայէին, որ ես անարգար խօսած կ'լինիմ: Այո, համալսարանը հայրական է, բայց «այսօր» չէ: Սակայն փոքրիկ մանուկի զգացած ամենակարեւոր պայմանը մայրականութիւն է: Կին ուսուցչուհիների հետ ընտանիքը կ'մտնէ, այսպէս ասենք, վարժարանի մէջ, կ'ընդարձակէ կ'արունակէ ընտանեկան փայփայանքների, խանդաղատանքի, մտերմութեան ազդեցութիւնը: Կանանց հետ վերջապէս կիրառութիւն Սօկրատի գեղեցիկ միտքը: Սօկրատը խօսելով իւր աշակերտներից մինի մասին, որ նորա դասերից օգուտ չէր քաղում, կ'ասէր. «Ի՞նչ կարող եմ ես նորան սովորեցնել: Նա ինձ չէ սիրում»: Երբ կանայք կ'խառնվին մանուկի կրթութեան մէջ, մենք իրաւունք կ'ստանանք ասելու. «Մանուկն ի՞նչ չի սովորի նոցանից: Նա նոցա կ'սիրէ»:

Մենք լաւ բան շատ ասացինք Մօնթփարժարանի մասին, թող ասենք նորա մասին փոքր ինչ վատն եւս: Ասենք ինչ որ կ'պակասի նորան:

Այս անելու համար բարձրանանք, ի՞նչ կ'հաճիք, Մօնթփարժի սարը, մի

հայեացք ձգենք այն տեղից Փարիզի տեսարանի վերա եւ պտուենք թէ ուրիշ ինչ ուսումնարաններ կարող են Մօնթփարժարանին օգտուէտ դասեր տալ:

Ես կ'սկսեմ լատինական թաղից: Ես կ'նկատեմ Պանտէօնի ետեւ, Վալդր-Գրասի մօտ մի փողոց, որ կ'իկայի Տուրնիֆօր եւ այս փողոցի մէջ մի տուն, որի արտաքին տեսքը ինձ կ'գրաւէ: Մտնենք, Սա մի սկզբնական դրպրոց է: Առաջին անգամից ոչինչ առանձին բան չես տեսնի: Մանուկներն իւրեանց արկղիկների առաջ նստած, աշխարհագրութեան քարտէզներ պատերի վերա, քաշի եւ չափի նկարներ, բոլորն ինչ որ ամեն տեղ կայ: Կէսօր կ'լսի: Բոլոր մանուկները վեր կ'կենան: Ուր կ'գնան: Խաղալու: Ոչ, դեռ եւս ժամանակ չէ: Նոքա կ'շտապեն գէպի երկու երեք արուեստանոցներ: Հիւսնանոց, փականագործնոց, ձուլարան, փայտի քանդականոց: Եւ ահա աշակերտներս արուեստանոցներ դարձած: Գրչի փոխանակ սղոց, մուրճ, հարթիչ, մկրատ, թեղագրութիւն անելու փոխանակ նոքա կ'ընեն սեղաններ, նրատարաններ, փոքրիկ պահարաններ: Բոլորն ինչ որ պէտք է իւրեանց գործածութեան համար նոցա ձեռից գուրս կ'գայ: Յետոյ զանգակի երկրորդ ձայնին, նոքա կ'թողնեն այնտեղ գործիք եւ գործաւորի գոգնոցը, եւ ահա նոքա նորէն կ'վերադառնան աշխարհագրութեան, թուարանութեան, պատմութեան դասերին: Այս տեսարանը չէ գրաւում արդեօք ձեզ: Մտա-



ւորական կրթութեան եւ ձեռագործական կրթութեան այս միաւորութիւնը չէ թուում արդեօք ձեզ օրինակելի գաս: Ձէք տեսնում արդեօք սորա մէջ մի բան փոխ առնելու եւ սովորելու: Հանգստացէք, ես չեմ կամենայ հետեւել ժան ժաք Ռուսսօին եւ ձեզ փականագործներ շինել ձեր հացը փատակելու միջոց տալու համար յեղափոխութեան ժամանակ, եւ դուք շատ փառ կ'փատակէիք կարծեմ: Եւ որքան օգտաւէտ է նոյն իսկ կարող գասակարգի զաւակների Մօնթ վարժարանի աշակերտների համար աչքերի կրթութեան հետ միաւորել մատների կրթութիւնը: Մի իրողութիւն կ'զարմացնէ ինձ միշտ, երբ ես կ'մտնեմ հիւրասենեակ մի երեկոյեան: Կանայք կ'խօսեն, կ'ազնակարեն, կ'գործեն, կ'մանեն, կ'նկարեն, կ'նուագեն փիանօ, կ'ձեւեն: Ի՞նչ կանեն տղամարդիկ: Նոքա իւրեանց բթամասներ կ'զարձնեն մին միւսի շուրջ կամ քնած են: Որովհետեւ, լաւ նկատեցէք այս, ընտանեկան խնջոյքների ժամանակ տղամարդիկ միայն կ'քնեն: Ի՞նչի: Որովհետեւ կրճանձրանան: Ի՞նչի: Որովհետեւ ոչինչ չեն անի: Ի՞նչի: Որովհետեւ նոցա չեն սովորեցրած ոչինչ շինել:

Յրանկիւնը նուիրած է խելացի խօսքերով լի երկու ամբողջ երես ձախ ձեռի տղերսագրին, որով նա կգանգատէ թէ նորան ոչինչ չեն սովորեցրած եւ թէ ամեն բան կսովորեցնեն նորա քրոջը աջ ձեռին\*) . արական

մատները կարօղ էին միեւնոյն գանգատ բարձրացնել իգական մատների դէմ: Սոցա համար մի հիանալի անուն են հնարած, յաւերժահարօղ մատներ: Մենք, ի՞նչ ենք մենք: Պարապ եւ ծոյլ մատներ: Սա մի հին աւատական նախապաշարմունքի մնացորդ է, երբ չէին թոյլատրի բարձր գասակարգերին ոչինչ ուրիշ արուեստ բացի զէնքի արուեստից, եւ երբ ազնուական մարդը, գործիքների վերաբերմամբ, պիտի գործածել իմանար միայն թուրը: Իսկ այսօր ժամանակ չէր արդեօք հասկանալու թէ որովհետեւ Աստուած պարգեւել է մեզ, ինչպէս հասարակ ժողովրդի մարդիկներին, այս տասն սիրուն փռքրիկ գործիքներ ձեռներէս ծայրերի վերա, նորա համար է, որ մենք նոցա գործած ենք:

Փրկել ձեր տասն մատներ, սա կնշանակէր ձեզ փրկել: ձեր ամենածանր լծից — պարապութենից եւ ամենափառ ստրկութենից — անյաջողակութենից: Ես կարող եմ ձեզ համարձակ խօսել անյաջողակութեան մասին, որովհետեւ ինձ յայտնի է սա: Ես չեմ կարող մի մեխ պատի մէջ իրփել առանց մուրճով ինձ ցաւեցնելու, ես չեմ կարող մի փայտ կտրել կամ հարթել առանց ձեռս կտրելու նոյն հարուածով եւ ես շատ յաճախ հարցրած եմ զարհուրանքով ինձուինձ. ինչ կգառնայի արդեօք ես, եթէ Ռօբէնսօն Կրիզօի տեղ լինէի:

Կյուսամ որ ձեզանից ոչ ոք չի ձգվի անապատ կղզու մէջ, Սակայն առանց դուրս գալու կեանքի ամենասովորա-

(\*) Չախ մեռի զանգատը տալով՝ էր «Հայկական Աշխարհի» մէջ (1874 թ. սուրբիլ — մայիս):



կան պատահարներից, որքան վայել-  
չութիւն կստանաք դուք հարթիչի,  
սղոյի գործածութենից, յաջողակու-  
թենից վերջապէս: Յաջողակութիւնը  
կմխիթարէ, կհեռացնէ վիշտ եւ տրտ-  
մութիւն, կփոխէ մարդին: Վարելի չէ  
միշտ մտածել, խօսել, գրել: Յաջողա-  
կութիւնը կլցնէ մտաւոր պարապմուն-  
քի դատարկ միջոցները, որոնք շատ ան-  
գամ ձանձրալի կլինին: Որտե՞ր ձկնոր-  
սութեան, ճանապարհորդութեան, ա-  
մառանոցի, նոյն իսկ ձեր խաղերի մէջ,  
հնարագէտ երիտասարդը իւր ընկե-  
րակիցների նախախնամութիւն է, ո-  
րովհետեւ հնարագիտութիւնը ձեռքն  
ունեցած գործիքներ կամ խաղալիք-  
ներ գործածելու մէջ չէ կայանում  
միայն, այլ նա կհնարէ նոցա, երբ չը-  
կան, հնարագիտութիւնը ստեղծող է,  
ուստի բարերարող է: Դուք ամենքդ  
ղինւորներ կլինիք, ուրեմն պատերազ-  
մի մէջ զինւորը իւր փրկութիւնը իւր  
ձեռների հնարագիտութենից պիտի  
յուսայ: Արիմի պատերազմի բոլոր զին-  
ւորները կասեն ձեզ, որ ֆրանսական  
ղինւորի ճարտարախօս եւ բնական հը-  
նարագիտութիւնը, նորա ձիւքը իւր  
համար անպատրաստ ապաստան կանգ-  
նելու, խոհանոցի գործիքներ շինելու,  
բրիտանական զօրքի համար պակաս  
բարեբաղդութիւն չէր: Մասների կըր-  
թութիւնը կնպաստէ զանազան գի-  
տութիւններ ուսումնասիրելուն եւս:

Երկու հռչակաւոր օրինակ կլինին  
իմ վերջին փաստ:

Իմ ճանաչած ամենահնարագէտ կա-  
մաւոր փականագործ Ս. Մարկ Ժիրար-

դէն էր: Նա կփառաւորվէր, որ կշի-  
նէր իւր մատենագարանի պահարան-  
ներ, երբ նա յոգնած կլինէր իւր գըր-  
քեր կարգալուց, նա կհամգոտանար  
նոցա դասաւորելով: Մօլիէրի հայրը,  
որ այնչափ կյուսահատէր, որ իւր որ-  
գու մէջ չէր տեսնի օթոցագործի  
կոչումն, բարեմաղթութիւններով կըն-  
դունէր իբրեւ իւր արժանաւոր ժա-  
ռանգ Վիկտոր Հիւգօին: Ոչ ոք ար-  
դարեւ չէ կախում վարագոյրների, չէ  
ծածկում բազկաթոռների, չէ մեխում  
պաստառակալներ այնպէս, ինչպէս  
«Գարեգրութիւնների» հեղինակը: Վա-  
սեն, որ մի խորին տրամութեան մէջ  
Վիկտոր Հիւգօն միթեթեւութիւն գտաւ  
միայն փակվելով բոլորովին միայնակ  
իւր տանը ամբողջ ամիս եւ նորագելով  
իւր բնակարանի կահ կարասիքը: Վասե-  
նէք, որ գրիչը եւ գործիքը երբեմն  
համաձայնութեամբ կապրին եւ լաւ  
ձեւ կստանան միեւնոյն ձեռքի մէջ  
եւ կարելի է առանց կոչումն արատա-  
ւորելու լինել արհեստագէտ եւ ար-  
հեստաւոր: Այո՛ւսամ, որ այս օրինակ-  
ները կհամոզեն պ. Գօգառին եւ նա  
կգտնէ իւր պրօգրամի մէջ, — թէ ո՞ր-  
տեղ եւ ինչպէս, սա նորա գործ է, — մի  
աննշան անկիւն մասների կրթութեան  
համար, եւ ես կվերջացնեմ այս առա-  
ծովս. «Իւրաքանչիւր մանուկը կներ-  
կայացնէ իւր մէջ մի փոքրիկ հնարա-  
գէտ կենդանի, մի սպանէք փոքրիկ  
կենդանին: Մարդին կրթեցէք իբրեւ  
կաստոր (բէշկ մշկոյ որ խելացի եւ շի-  
նող է) »:



Ես ունիմ առաջարկելու երրորդ կրթութիւն, ունիմ դարձեալ մի չորրորդը, ունիմ դարձեալ մի հինգերորդը, բայց կարգով զնանք եւ մանաւանդ մի վախենաք: Իմ ամբողջ նախագիծը տառն բոլորէից աւելի չի տեւի:

Պանաէօնից մենք կանցնենք Ֆօբուր — Պուլասօնիէրի փողոցը: Դուք կգուշակէք թէ ուր կտանեմ ձեզ, Ուրեմն . . . այս այնտեղ է գէպի երաժշտանոց (կօնսէրվատուար) եւ իմ առած կրթութիւնը ձայնի կրթութիւն է: Օտարոտի չէ միթէ, որ ամեն վարժմունքի համար ուսուցիչներ կան, բայց չկայ ուսուցիչ միմիայն այն դպրաւարանի համար, որը մեզ կծառայէ ամեն օր, ամբողջ օրեր եւ ամեն տեսակ պարաօմունքի մէջ, ձայնը, Մեզ կսովորեցնեն լողալ, պարել, մենամարտել, մարմնամարզել, սրախաղալ, եւ մեզ չեն սովորեցնի ոչ խօսել, ոչ կարգալ: Այլ գեռ եւս աւելի, մեր դպրոցներում մեզ մոռանալ կտան երբեմն կարգալ: Մի օր իմ զաւակներից մին Նաֆօնտէնի առակ դաս ունենալով եւ սերտած լինելով, անբաղդութիւն ունեցաւ իմ տուած խորհուրդները մրտաբերելու եւ յիմարութիւն էր արած իւր առակը լաւ ասելու: Նոյն ժամայն նորա բոլոր ընկերները սկսել էին ծիծաղել եւ ուսուցիչը ասած է նորան խոտութեամբ:

— Պարոն, այդպէս կարգալ չէ կարելի, դա ծիծաղելի է: Մօնժ վարժարանը պատիւ ունեցաւ այս հին փառած եղանակը խորտակելու, օգնութիւն կանչելով, մի ամիս յառաջ, ընթերցանու-

թեան արհեստի մէջ ուսուցիչների ուսուցիչ պ. Բէնիէի խորհուրդները: Ասկայն որպէս զի նորա գասերը բոլոր իւրեանց ոյժն ունենան, հարկաւոր է որ դուք ամենքդ նոցա օգտուէտութեան խորին համոզումն ունենաք: Ուստի ես կդառնամ ձեզ ամենքիդ: Դուք, ուսուցիչներ, ընթերցանութեան արհեստը ձեզ կօգնէ միանգամայն դասաւանդելու եւ չմաշվելու դաս աւանդելիս: Ձայնը ձեր աշխատութեան գործիք է, սովորեցէք նորան գործածել եւ դուք սովորած կլինիք նորան պահպանելու հնարը: Ձայնը ձեր համոզելու գործիք է, սովորեցէք նորան գործածել, որ կարօգանաք ձեր աշակերտների ականջը վաստակել, որովհետեւ ականջի միջնորդութեամբ կըզնան գէպի սիրտը եւ միտքը:

Դուք, մանուկներ, ես ձեզ ամենազգայուն տեղից պիտի բռնեմ: Ի՞նչ կձանձրացնէ ձեզ ամենից շատ ձեր աշակերտութեան մէջ, Դասերն անգիր սերտելը: Արդ եթէ դուք կկամենաք սովորել ձեր գասերը երկու անգամ աւելի շուտ, սկսեցէք նախ նոցա լաւ կարգալ: Դասը միանգամ լաւ կարգալ միեւնոյն է թէ դասի կէսը սերտած: Այն աշխատութիւնը, որ գործ կգնէք դասը կարգալու, կօգնէ ձեզ դաս հասկանալու, իսկ հասկանալդ կօգնէ ձեզ մտքում պահելուն: Բառի հնչումն անգամ կմոծանէ նորան ձեր մօքի մէջ եւ կամրացնէ նորան այնտեղ: Կկամենա՞ք փորձ փորձել: Ես մի հին յիշողութիւն ունիմ, որ ինձ շատ վաղուց կըծառայէ, ուստի եւ սկսած է շատ մաշ-



վել, այն ինչ ձեր յիշողութիւնը բոլորովին թարմ, բոլորովին դիւրաթեք է։ Արդեւ կառավարկեմ ձեզանից նորան ով կցանկայ հետեւեալ պայման. վերցնենք նա եւ ես ըստ պատահման մի յօդուած, որ չիմանայինք ոչ ես ոչ նա եւ սկսենք միասին սերտել. ես գրաւ կգնեմ, որ եթէ նորան պէտք կլինի 25 րոպէ, մի քառորդ ժամ ինձ բաւական կլինի։ Ի՞նչիւ. Որովհետեւ փոխանակ նորա պէս բառերը մեծ դժուարութեամբ ուղեղիս մէջ տպաւորելու նոցա մեքենայաբար կրկնելով, ես կը յանձնեմ ձայնիս եւ մտքիս, որ օգնութեան գան յիշողութեանս։ Ասացէք ուրեմն, մի՞թէ կյօժարէք, որ տանել տաք արագութիւնը եօթանասուն տարեկան մի աշակերտին։ Ոչ, չէք յօժարի, այնպէս չէ։ Ուստի սովորեցէք ձեր ունայն վաստակից շուտ ազատվելու միջոց . . . Սովորեցէք կարգաւ։

Իսկ ձեզ, երիտասարդներ, առաւել ծանր պատճառ կստիպէ առ այս։ Դուք ամենքդ նշանակված էք մտաւորական եւ ազատ պարապմունքի համար։ Դուք կլինիք փաստաբաններ, դատաւորներ, բժիշկներ, գիտնականներ, արհեստագէտներ, եւ այս կոչմամբ ձեզ հարկաւոր պիտի լինի ճառեր ասել, զեկուցմունք կարգաւ, հաշիւներ պատրաստել, յիշատակագրեր քննել, ցուցմունքներ կայացնել։ Ուստի ընթերցանութեան արհեստը ձեզ համար ոչ թէ վայելչութեան, այլ շահաւետութեան արհեստ է։ Պ. Բէնիէ ձեզ պիտի ապացուցանէ, որ կարգաւ սովորելը նոյն է թէ խօսել սովորել։ Իսկ եթէ կան ձեր

մէջ քանի մի քաղաքական անձների բողբոջներ, ես նոցա կառավարկեմ այս դասերը նոցա ապագայ պերճախօսութիւնը աչքի առաջ ունենալով։

Մի չորրորդ յառաջագիմութիւնը կը հրաւիրէ մեզ։ Ո՛ւր։ Դէպի Վօժիրարի փողոց։ Վօժիրարի փողոց։ Այո, բոլորովին փողոցի գլուխը։ Բայց այնտեղ ճիզվիտ հայրերի դպրոց է։ Ճիշդ այդպէս։ — Դուք մեզ կտանէք յառաջագիմութեան դպրոց ճիզվիտների մօտ։ — Առանց ամենայն կասկածանքի։ — Սա ի՞նչ յառաջագիմութիւն է արգեօք։ — Մի յառաջագիմութիւն, որ միայն պահպանված աւանդութիւն է, միայն հին սովորութեան գործադրութիւն է, սակայն ձեռք բերել այն, ինչ որ լաւ բան եղած է մեզանից յառաջ, կնշանակէ դէպի յառաջ գնալ։ Արդ ճիզվիտների դպրոցները գրեթէ միակ են, որտեղ աշակերտները կխաղան եւ կվաղեն առաջվան պէս։ Մեր դպրոցների մէջ այլ եւս չգիտեն վաղել։ Ահա այն կրթութիւնը, որ կցանկայի փոխառնել գերապատիւ հայրերից, — ոտների կրթութիւն։ Ճշմարիտ է, որ նոցա աշակերտները ընդարձակ տեղ ունին, եւ մերերը չունին, բայց ընդարձակութիւն չէ, որ առաւելապէս պակաս է ձեզ, դուք սրբազան կրակ չունիք։ Հազիւ պատանեկութեան հասած, դուք ծանր եւ հանգիստ կգառնաք, դուք կըրօսնէք զոյգ զոյգ, դուք կխօսակցէք զոյգ զոյգ, աչալուրջ ուսուցիչների վերահսկողութեան տակ։ Ճիզվիտների մօտ ուսուցիչները կժողովեն իւրեանց լօգիկները եւ կվաղվեն աշակերտների հետ։



Մի խօսէք ինձ իբրեւ սորա փոխա-  
րէն մարմնամարդութեան մասին: Ես  
շատ գին կը նեմ մարմնամարդութեան,  
բայց սա վարժութիւն է, սա խաղ չէ:  
Խաղ. այս բառը ոսկեղէն տառերով  
պիտի գրված լինէր մանկութեան տա-  
նաքանեայ օրէնքի մէջ: Սա առողջու-  
թեան, ուրախութեան, նաեւ բարու-  
թեան համանիշ բառ է:

Ես տեսած եմ այսպիսի օրեր, ես  
բարձրացել եմ այսպիսի մի ամբիօն, որ-  
տեղ ինձ պիտի պատկուի դարգարէին եւ  
պիտի համբուրէր ինձ նոյնպէս մի ծեր  
մարդ: Ես լսեցի ինչպէս կհռչակվէր ա-  
նունս Սօրբօնի մեծ դահլիճի մէջ,  
ընդհանուր մրցանակցութեան ժամին:  
Սակայն չեմ երգուի որ դպրոցի տարի-  
ներին պահած իմ ամենակենդանի յի-  
շատակը այն վառ եւ բորբոք բառերի  
անունով խաղի յիշատակ չլինի, երբ  
չորս կամ հինգ ժամ շարունակ կվա-  
ղէինք: Ի՞նչ կեանք կղգայինք: Ի՞նչ-  
պէս կշտապէր արիւնը ուրախ առա-  
տութեամբ երակներին մէջ: Ի՞նչպէս  
ազատ էր մեր գլուխը տմենայն հոգ-  
տերից, Ի՞նչպէս կծիծաղէինք: Ծիծա-  
ղել — դարձեալ ածանցական մի բառ,  
ոչ թէ քերականօրէն, այլ բարոյապէս,  
վաղել բայից:

Ես չեմ հասկանայ թէ հները, ո-  
րոնք տաճարներ կկանգնեցնէին երի-  
տասարդութեան, գեղեցկութեան, մին-  
չեւ անգամ երկիւղին, նուիրած չլինին  
մի տաճար ուրախութեանը . . . . ծի-  
ծաղին: Սա այնքան հզօր մտերիմն է  
կեանքի մէջ, ես կարօղ էի յիշել ձեզ  
այնպիսի հռչակաւոր պատմական անձ-

ներ, որոնք գուցէ այնքան մեծ մարդիկ  
չէին լինի, եթէ այնքան շատ ծիծա-  
ղօղ չլինէին: Կկարծէք թէ Հէնրի-  
կոս Ռը կկատարէր այն բոլորն, ինչ որ  
արեց, եթէ նա իւրեան օգնական չունե-  
նար ուրախութիւնը: Երբ նորա բաձ-  
կոնը ծակոտված կլինէր, երբ նորա  
թշնամիները նորա առաջ որոգայթներ  
կլարէին, երբ նորա բարեկամները կը-  
դաւաճանէին նորան, երբ նորա գան-  
ձերը կդատարկվէին. նա շատ անգամ  
մերձ իյուսահատութիւն կլինէր, բայց  
յանկարծ կցայտէր նորա շրթունքից  
մի ցայտ, որ կհեռացնէր բոլոր հոգսե-  
րը մի բարձրաձայն ծիծաղով:

Ես կհարցնէի մի օր պ. Աեսսէպօից  
թէ ինչ զօրութիւն պահպանեց նորան  
այնքան փորձութիւնների, դաւաճա-  
նութիւնների, թշնամութիւնների մէջ:  
— Իմ ուրախութիւնս, պատասխանեց  
նա ինձ, ես յաղթեցի մարդիկներին եւ  
գործերին, ուրախ դէմք ցոյց տալով  
միշտ նոցա. Վերջապէս մեր կենդանի  
մարդիկներից ամենահռչակաւորն, նա,  
որի փառքին ոչինչ չպակասեց, եւ ոչ  
զրպարաութիւն եւ ապերախտութիւնն  
անգամ, կկարծէք թէ նա կկարողա-  
նար, եթեանասուն հինգ տարեկան  
հասակում, կատարել մեր ազատու-  
թեան քաջագործութիւնը, եթէ եր-  
բեմն ամենազարհուրելի փորձութիւն-  
ների մէջ նորա հարաւային ուրախու-  
թիւնը չհասցնէր նորան ուրախ բարձ-  
րաձայն ծիծաղ, — սա արեգակի մի  
ճառագայթ է, սա մաքուր օդի յան-  
կարծաշունչ քամի է: Ծիծաղեցէք ու-  
րեմն, իմ բարեկամներ, ծիծաղեցէք:



վազեցէք, խաղացէք քանի որ դուք գեռ եւս ձեր քսանամեայ հասակի մէջ էք: Գորանից ձեզ գուցէ մի բան կ'մնայ եօթանասնամեայ հասակի մէջ, եւ այն ձեզ կ'օգնէ նոյն տարիները անցուցանելու: Ծիծաղը նման է լաւ գլինու հոսանքին, սա ծերունիների կաթ է:

Գարձեալ մի քայլ եւ մեր շրջագայութեանը վերջ կ'լինի: Այս անգամ մենք երկար ճանապարհ չունինք անելու: Ձեզանից քանի մի քայլ միայն հեռի է վերջին կատարելագործութիւնը, որ ես կ'ցանկամ ձեզ համար, դա Շապտալ դպրոցի մէջ է: Շապտալ դպրոցը, ինչպէս յայտնի է ձեզ, Ֆրանսիայի մէջ արուեստական ուսման օրօրոց է: Նա կ'իջուկէր նախ — Ֆրանսուա I-ի դպրոց: Բայց ոչ Ֆրանսուա I, ոչ Շապտալ ոչինչ արած չեն այնտեղ, միակ հիմնադիրն էր Գուբօ: Իւր ձեռնարկութիւնը հազիւ վերջացրած, այս բարեգործ մարդը մի միտք ծնեց, որ այնուհետեւ շատերը գործադրեցին, այն է իւր աշակերտներին թաղի աղքատների եւ թշուառների շարունակ այցելուներ ըլնել: Նա գանձանակ սահմանեց իւր դպրոցի մէջ ողորմութիւն ժողովելու համար: Ահա վերջին կրթութիւն, որ ես կ'կամենամ փոխադրել ձեր մէջ, — սրտի կրթութիւն: Բայց Շապտալ դպրոցը կարող է սորա վերաբերմամբ դարձեալ մի ուրիշ եւ նըշանաւոր դաս տալ ձեզ: Գուք իհարկէ ձեզ ու ձեզ կ'հարցնէք, թէ սա ինչպէս կ'լինի, որ Գուբօի անունը, որը մի ազգային գործ է ըլնել, գրված չէ նոյն հիմնարկութեան վերա: Սա մարդկա-

յին այն ապերախտութեան հետեւանք է, որը կարծես վայելչութիւն կ'համարէ յափշտակել հնարագործօղներից նոցա գիւտերի փառքը: Եր դարի մեծ գիւտերից մին չկայ, որ կրէր նորա անունը, ով որ հնարել է նորան, Ծաղիկ կտրելը, շոգին, խօրօֆօրմ, էլէկտրական հեռագիր, լուսանկար, այսքան բարերարութիւններն անմահ եւ անանուն են: Ես միայն մի բացառութիւն գիտեմ այս մտացման կանոնից, սա անբաղդ Գիլլիօտէն գօկտօրի մասին է, որ մեռաւ կասե՛ն վշտից, տեսնելով իւր անունը Գիլլիօտինին (գրել խառման մեքենայ) յատկացած:

Առանց նմանեցնելու Գուբօն մեծ հանձարներին, որոնց գիւտերը յիշեցի ես, կարելի է ասել, որ նա համարված է իւր ժամանակի բարերարների թուում, որովհետեւ նա մի հօրիզօն աւելի բացեց ընդհանուր լուսաւորութեանը: Արդ կ'հաւատաք արդե՞ք, որքան տարի շարունակ ես իզուր խընդրագործ կ'լինէի ամեն կառավարութիւններից, որոնք մին միւսին յաջորդեցին Ֆրանսիայի մէջ, որաւելացնէին Գուբօի անունը Շապտալի անունին, — ամեն տեղ եւ միշտ անյաջող գոնիւնցայ, Իզուր կ'յիշէցնէի ես այն բոլոր զոհաբերութիւնները, այն բոլոր ուժգնութիւնները, այն բոլոր պատերազմները, որ նստեց նորան այս հիմնարկութիւնը: Իզուր կ'կրկնէի թէ նա հարստացրել է Ֆրանսիան մի նոր ուսմամբ, թէ նա հարստացրել է Փարիզ քաղաքը մի աննման հաստատութեամբ, թէ տէրութիւնը ոչ թէ շնորհ



պիտի անէր, այլ թէ պարտք պիտի վճարէր, թէ այս յաւերժացրած յիշատակը Գուբօի զաւակներին միակ ժառանգութիւնն էր, թէ այս տան վերադարձ այս անունը կլինէր աշակերտների համար հայրենիքին անձն նուիրելու մի մշտնջենաւոր դաս, ոչինչ չեղաւ ամեն տեղ միշտ ես մի գաղանի, անանուն, դանդաղ, անյաղթելի ընդդիմութիւն գտայ, եւ ահա բարերարը զրկված է, հեռացրած է իւր բարերարութենից, Օգոստ քաղեցէք այս օրինակից, իմ սիրելի բարեկամներ: Գուբ, որ բաղդաւորութիւն ունիք ազատ դպրոց պահելու, դուք որ կարող էք միակ օրէնք ունենալ միայն ձեր խրդմնւածները եւ ձեր սիրտը, ամաչեցրէք նոցա, որոնցից կախումն ունի Նապտալ դպրոցը, նոցա ապերախութեան համար ձեր երախտագիտութեամբ, եւ թող մի օր կարգան այս տան սեամի վերա. «Մօնթ — Գօդառ դպրոց»: Կըյուսամ որ սա շատ ուշ կլինի, որովհետեւ պ. Գօդառը ուրիշ միջոց չունի բարերարների թւում դասվելու, եւ մարդիկներին բարերարների կարգն կըդասեն միայն նոցա մահից յետոյ: Մինչեւ այն օրը, նա ժամանակ կունենայ ճշմարիտ եւ հաստատուն ֆրանսիացիների բաղմաթիւ սերունդներ կրթելու:

Եթէ Ֆրանսիան շատ կարիքներ ունի, բարեբաղդաբար դուք պարտաւոր էք, դուք, երիտասարդներ, դուք, Ֆրանսիայի ապագայ: Ձեր գործը դժուար է, բայց գեղեցիկ է. Ձեր ազգասիրութիւնը չէ կարող ունենալ մեր յափըշտակութիւններ եւ ցնորքներ:

Մենք 1830 թուի սերունդն, կսիրէինք Ֆրանսիան հպարտութեամբ այն ամեն բանի համար, ինչ որ նա էր, դուք սիրեցէք նորան այն ամեն բանի համար, ինչ որ նա պիտի դառնայ: Բայց սորա համար յոյսերդ դուք միայն ձեզ կապեցէք: Նախախնամական մարդիկների ժամանակն անցաւ: Նոցա տեղ կթագաւորէ այն, ինչ որ Գերմանացիները խմորաւուն խօսքով կասեն չէր օճէ, պարօն ամենքը: Ահա ձեր կանոնը, եւ պինդ տպաւորեցէք ձեր մտքում, որ եթէ «ճանաչի՞ր թե՞լ» առանձին անձների առաջին բարոյական օրէնք է, մեծ աղգերի առաջին պարտքը «Ժրէնր թե՞լ» խօսքի մէջ է:

10. Վ. Ս.